

University of Innovation Technologies
«Dasturiy injiniring va raqamli iqtisodiyot» kafedrasi asisstanti
B. Aydaniyazova
University of Innovation Technologies
Б.Айданиязова ассистент кафедры «Цифровой экономики и
программирование»
University of Innovation Technologies
B. Aidaniyazova Assistant of the Department of Digital Economy and
Programming

**QISHLOQ XO‘JALIGINI JOYLASHTIRISH VA
IXTISOSLASHTIRISHNING ENG MUHIM OMILLARI
TA’MINLASHDAGI ROLI VA O‘RNI
РОЛЬ И МЕСТО В ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗМЕЩЕНИЯ ВАЖНЕЙШИЕ
ФАКТОРЫ В СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВО
THE ROLE AND PLACE IN ENSURING THE PLACEMENT OF THE
MOST IMPORTANT FACTORS IN AGRICULTURE**

Annotatsiya: Qishloq xo‘jaligi korxonalarining tarmoq tuzilmalari tahlil qilish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish samaradorligi va ixtisoslashuv, rentabellik, ijtimoiy yo‘naltirilganlik, ekologik xavfsizlik, tuproq unumdorligi afzalliklarini saqlab qolish.

Аннотация: Анализ отраслевых структур сельскохозяйственных предприятий, сохранение преимуществ эффективности и специализации производства сельскохозяйственной продукции, рентабельности, социальной направленности, экологической безопасности, плодородия почв.

Abstract: Analysis of sectoral structures of agricultural enterprises, preservation of advantages of efficiency and specialization of agricultural production, profitability, social orientation, environmental safety, soil fertility.

Kalit sózlar: Tarmoqli tuzilma, iqtisodiy samaradorlik, yalpi daromad, ishlab shiqarich rentabelligi, mehnat unumdorligi.

Ключевая слова: Отраслевая структура, экономическая эффективность, валовой доход, рентабельность производства, производительность труда.

Key words: Industry structure, economic efficiency, gross income, production profitability, labor productivity.

Korxonalarning samaradorligi jamoaviy va individual maqsadlarga erishish orqali ta’minlanadi, bu barcha mavjud resurslardan optimal foydalanish orqali mumkin. Tarmoqli tuzilma iqtisodiyot ishlab chiqarishi qaysi tarmoqlarga

bo'linganligini va ular o'rtasidagi munosabatlarni oshib beradi. Agrar islohot qishloq xo'jaligida samarali ishlaydigan ishlab chiqarish tuzilmasini yaratish uchun sezilarli o'zgarishlarni faol yondashuvini talab qiladi. Korxonaning tarmoq tuzilmasini aniqlashda 5 yildan 10 yilgacha bo'lgan ma'lumotlar bilan ishlash maqsadga muvofiqdir, bu esa, olingan natijalarda ob-havo sharoitlarining ta'siridan kelib chiqadigan tasodifiy og'ishlarning oldini olishga imkon beradi.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligi darajasi ko'plab omillar va shartlarga bog'liq. Tarmoq tarkibiga ta'sir yetuvshi asosiy omillardan biri qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligi hisoblanadi. "Iqtisodiy samaradorlikni oshirishning boshqa omillariga mehnat unumdorligini oshirish va mahsulot tannarxini pasaytirish, ishlab chiqarishning kapital va moddiy intensivligini kamaytirish; tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kiradi".

V. Andriyshukning fikricha, "iqtisodiy samaradorlik olingan natija va uni keltirib chiqargan xarajatlar o'rtasidagi nisbat bilan o'lshanadigan ma'lum jarayonning samaradorligidir. Ishlab chiqarish samarasi (natijasi) yalpi va yakuniy mahsulot, yalpi daromad va foyda miqdorida ifodalanadi".

Aksariyat korxonalar foyda olishga qaratilgan qo'shimcha tarmoqlarni faol rivojlantirmoqda. Mazkur qo'shimcha yo'nalishlar asosiy biznesning rentabelligini oshirish va uning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun shart-sharoit yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular moliyaviy va mehnat resurslaridan to'liq foydalanishga yordam beradi, shuningdek, mavsumiy o'zgarishlarning ishlab chiqarishga ta'sirini kamaytiradi. "Qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarning bir qismi boshqa tarmoqlarga, xususan, tovarga yetkazib beriladi. Muayyan korxonaning tarmoq tarkibini baholash uchun yalpi mahsulot tahlil qilinadi. Bu ko'rsatkich ma'lum bir yo'nalishdagi mahsulotlar tannarxining korxona yalpi mahsulotining umumiy hajmiga nisbati sifatida hisoblanadi. Shunday qilib, iste'mol qilish usulidan qat'i nazar, struktura mahsulot tarkibini aks ettiradi".

Ilmiy amaliyotda e'tibor an'anaviy ravishda xarajatlar va erishilgan natijalar nisbati kabi ko'rsatkichga qaratiladi. Bu ko'rsatkichlar o'lchov birligi bo'yicha ishlab chiqarish salohiyatini to'liq baholash uchun ishlatiladi, bu esa, o'z navbatida, qishloq xo'jaligi korxonalarining ishlab chiqarish tuzilmasini takomillashtirish sharoitida ularning imkoniyatlari va cheklovlarini chuqur tushunishga yordam beradi. Masalan, qishloq xo'jaligida bu qayta ishlanayotgan bir gektar yer yoki chorvachilik mahsulotlarining bir birligi bo'lishi mumkin. Bunday yondashuv resurslardan foydalanish samaradorligini batafsil tahlil qilish, ulardan oqilona foydalanishning kuchli tomonlarini va mavjud zaxiralarini aniqlash imkonini beradi.

Shuni hisobga olish kerakki, oddiy miqdoriy ko'rsatkichlar har doim ham ishlab chiqarish jarayonlarining murakkabligi va samaradorligini to'liq aks ettirmaydi. Ular jarayon bilan bog'liq barcha mehnat xarajatlarini hisobga olmaydilar. Ishlab chiqarish faoliyatining muvaffaqiyati xodimlarning malakasiga ham, kapital va aylanma mablag'larning mavjudligiga, shuningdek, boshqa moliyaviy qo'yilmalarga bog'liq.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi korxonalarining ishlab chiqarish tarkibi tahlili turli omillar ta'sirida shakllangan murakkab munosabatlar tarmog'ini ko'rsatadi. Bu tuzilma ko'p jihatdan ijtimoiy mehnat taqsimoti va qishloq xo'jaligidagi iqtisodiy tizimning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Kuzatilayotgan asosiy tendentsiyalardan biri qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida mehnat xarajatlarini sanoatlashtirish jarayoni bo'lib, bu, o'z navbatida, boshqa tarmoqlarda mehnat konsentratsiyasining pasayishi bilan birga keladi. Bu dinamika xavotirga sabab bo'lmoqda, chunki u tashqi bozorlarga qaramlikning kuchayishiga olib keladi va shunga mos ravishda agrar sektorning iqtisodiy barqarorligiga putur yetkazadi.

Ixtisoslashtirish jarayonida asosiy e'tibor ma'lum ekinlar va maydonlarga qaratiladi, shu bilan birga boshqa tarmoqlar ham rivojlanishi mumkin. Bu esa, turli xo'jaliklar va ishlab chiqarish tuzilmalari o'rtasida aniq mehnat taqsimotiga olib

keladi. Shunday qilib, ixtisoslashuv uchun mo'ljallangan tovarlar yoki mahsulotlar qishloq xo'jaligi mahsulotlari hisoblanadi.

Bizning fikrimizsha, ixtisoslashuv jarayoni asosan iqtisodiyotning tarmoq strukturasi belgilaydi. Jahon tajribasi ixtisoslashuvning yuqori samaradorligini ishonshli ko'rsatmoqda. Xususan, AQShda fermer xo'jaliklarining qariyb 93 foizi yuqori ixtisoslashgan, ya'ni ular bir tarmoqdan tovar mahsulotining salmoqli qismini oladi. Ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ham ustunlik qiladi.

Ayni paytda respublikamizdagi aksariyat qishloq xo'jaligi fermer xo'jaliklarida ko'p tarmoqli faoliyat olib borilmoqda. Ular paxta va g'alla yetishtirish, shuningdek, bog'dorchilik, bog'dorchilik va baliqchilik kabi sohalarga e'tibor qaratmoqda. Ushbu yondashuv ularga bozordagi o'zgarishlarga muvaffaqiyatli moslashishga va mavjud resurslardan samaraliroq foydalanishga yordam beradi. Tarmoq tuzilmasining bunday shakllanishi yalpi mahsulot ishlab chiqarish hajmining qisqarishiga, uning mahsuldorligi va samaradorligini pasayishiga olib keladi. Shu bois, ixtisoslashuvni kengaytirish maqsadga muvofiq bo'lib, qishloq xo'jaligini joylashtirish va ixtisoslashtirishning bir qator omillarga bog'liq (1–rasm). Bozor iqtisodiyoti sharoitida ixtisoslashuv darajasi qishloq xo'jaligi korxonalari faoliyatiga qanday ta'sir qilishini hisobga olish kerak. Fermer xo'jaliklarining kattaligi ularning ixtisoslashuvi va tarmoq tuzilishiga qanday bog'liqligiga ham e'tibor qaratishimiz kerak.

Qishloq xo'jaligini joylashtirish va ixtisoslashtirishning eng muhim omillari

Ishlab chiqarishning tabiiy-iqlim sharoitlari va qishloq xo'jaligi yerlarining maydoni hamda qishloq xo'jaligi korxonalarining hajmi

Xo'jalikning savdo bozorlari va qayta ishlash korxonalariga nisbatan joylashuvi, xomashyo hamda tayyor mahsulotni saqlash uchun maydonlarning mavjudligi, transport vositalari va aloqa yo'llarining holati

Qishloq xo'jaligining ishlab chiqarish salohiyati: meliorativ yerlar, mahsuldor chorva mollari, qishloq xo'jaligi binolari va boshqalar mavjudligi

Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi (qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarish va yer birligiga to'g'ri keladigan yalpi daromad, moddiy hamda mehnat xarajatlari, ishlab chiqarish rentabelligi)

Mintaqalararo aloqalar, ularning xususiyatlari, barqarorligi hamda ishlab chiqarish vositalari va mehnat resurslari bilan ta'minlash

1–rasm. Qishloq xo'jaligini joylashtirish va ixtisoslashtirishning eng muhim omillari

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, qishloq xo'jaligi korxonalarining ishlab chiqarish tuzilmasini takomillashtirishda muvaffaqiyatga erishish uchun qishloq xo'jaligi sohasining o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirilgan yangi uslubiy yondashuv va vositalarni ishlab chiqish zarurligi ayon bo'ladi. Ushbu usullar o'sib borayotgan raqobat va dinamik o'zgaruvchan tashqi omillar sharoitida korxonalarning barqaror rivojlanishiga yordam beradigan integratsiya jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oliynyk T. I., Shiyan V.Y, Shiyan D. V. Economics of agriculture: science and its modern paradigm. Economy of agro-industrial complex. 2013. No. 4. P. 94 - 98.
2. Samilyk T. M. Optimization of the production and industry structure agricultural enterprise. Economy of agro-industrial complex. 2010. No. 24. P. 32 - 35.

3. Danko Yu. I. Formation of a competitive industry structure enterprises taking into account the situation in the agro-food market products Mechanism of economic regulation. 2016. No. 2. P. 51 -59.
4. Gabbarov S.N. Qoraqalpog'iston yaylovlaridan unumli foydalanish masalalarini optimallashtirish // Raqamli iqtisodiyot sharoitida mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirish masalalari mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. Nukus, 2021. 219-222 bet.
5. Калимбетов, Х. К. (2018). Повышение эффективности деятельности фермерских хозяйств на основе дополнительных отраслей. Автореф.
6. Aydaniyazova B.A. Qishloq xo'jaligida tarmoq tuzilmasini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. 2024, №6/2.19-26b (08.00.00; №21).
7. Калимбетов Х., Полатов К. СИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В НАЛАЖИВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОТРАСЛЕЙ В ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ // Экономика и социум. – 2021. – №. 6-1 (85). – С. 678-681.